

**CONGRÉS LINGUAPAX 2004:
Diàleg sobre diversitat, sostenibilitat i pau
FÒRUM UNIVERSAL DE LES CULTURES BARCELONA 2004**

WORKSHOP 2: “CASE STUDIES ON LANGUAGE REVITALIZATION AND STANDARDIZATION”

REPORT FINAL

Precedents, objectius i justificació del taller¹

Una llengua està en perill d'extinció quan els seus parlants deixen d'usar-la o bé l'usen en un nombre cada vegada més reduït de contextos comunicatius i la deixen de transmetre a les generacions més joves. És a dir, quan es produeix una ruptura de la reproducció lingüística perquè ja no hi ha persones que l'adquireixin de manera natural en el context sociocultural conformat per una tradició inveterada.

Quan una llengua s'extingeix, desapareix per sempre més una creació única de la ment humana, una determinada manera d'expressar el món i de viure-hi i un munt de coneixements de tota mena que hi eren codificats –fos en el vocabulari, fos en la gramàtica, fos en les formes de l'art verbal o altres productes lingüístics. És en aquest sentit que afirmem que no hi ha cap altra llengua al món que la pugui substituir, i el procés que travessen les últimes generacions de parlants és dolorós, per tal com en minva la identitat cultural, en lesiona l'autoestima i en conculca els drets. A més, sovint introdueix un buit comunicatiu entre la generació més vella i la més jove d'una mateixa comunitat, i aboca els darrers parlants a una solitud lingüística. La llengua no solament existeix en un medi, d'acord amb una

¹ Iniciem aquest report amb un text que fusiona el parlament d'introducció al taller i part del de conclusions pronunciats pel coordinador al taller i a la sessió plenària de cloenda del congrés, respectivament.

concepció ecològica (Haugen 1966; Mulhäuser XXXX) sinó que és un medi en el qual vivim.

Prop del 97% de la població mundial parla prop d'un 4% de les llengües del món; i a l'inrevés, prop d'un 96% de les llengües del món són parlades per prop d'un 3% de la població mundial. Bona part de la diversitat lingüística humana és a mans d'un nombre molt reduït de gent. La preservació i transmissió d'aquesta diversitat no està pas garantida.

Fins i tot llengües parlades per molts milers de persones han deixat de ser apreses pels infants. Més del 50% de les aproximadament 6000 llengües del món perden parlants avui dia. Si aquesta tendència no es detura, d'acord amb estimacions raonables prop d'un 90% de les llengües hauran estat desplaçades per altres llengües dominants a finals del segle XXI (Krauss 1992). Moltes regions del planeta hauran vist dràsticament reduïda la diversitat que les ha caracteritzat històricament.

Arran d'aquesta situació, documentar aquest patrimoni lingüístic, hom ha suggerit, és un objectiu prioritari –no solament per interessos científics, sinó perquè altrament ja no serà possible recuperar aquestes llengües en el futur, encara que els descendents de llurs antics parlants així ho desitgessin. Ara bé, al nostre parer, encara és molt més urgent actuar de manera adequada per crear les condicions necessàries que facin viable que aquestes llengües i les comunitats que les parlen tinguin un futur en el món.

Aquesta acció adopta sovint la forma d'un procés de revitalització o de renaixença lingüística, segons els casos, l'objectiu del qual és aturar aquesta dinàmica de la substitució, eventualment invertir la tendència vers l'extinció final i, si molt convé, crear una nova generació de parlants

nadius. Cal tenir en compte que cada procés té les seves característiques particulars, d'acord amb la situació històrica, les condicions d'existència de la llengua, la voluntat dels parlants i els recursos de les comunitats.

La consciència d'aquesta situació, desvetllada fa poc més de deu anys i escenificada en el XVè Congrés Internacional de Lingüistes, Quebec 1992, i en iniciatives anteriors i subsegüents (ressenyades a Argenter 1994, 2002b), ha causat que en l'última dècada lingüistes i antropòlegs, responsables de polítiques lingüístiques, educatives i culturals d'alguns governs, organismes internacionals, com la UNESCO, agències de recerca i cooperació, fundacions i organitzacions no governamentals s'hagin abocat a promoure la documentació i eventual revitalització de llengües amenaçades arreu del planeta.

Les estratègies per a gestionar el problema no són ni unívoques ni neutres. Entre els lingüistes hom ha debatut si és convenient o no ho és la intervenció del lingüista, en situacions com les descrites, amb vista a contribuir a la conservació d'una llengua. És evident que hi ha diverses maneres d'intervenir i no totes són igualment acceptables des del punt de vista moral o des del punt de vista dels actors interessats, siguin professionals o parlants.

Tampoc no és evident quina és la millor forma d'intervenció, posat que les comunitats així ho desitgin. Aquesta millor forma, ben segur, depèn dels objectius a assolir, dels obstacles a vèncer i de l'entorn on s'insereixen. Hom ha apuntat que sovint mesures estrictament administratives o a càrrec de les institucions polítiques o basades en l'ensenyament formal de la llengua no reïxen si no són acompanyades de mesures que incideixin en

l'envigoriment del procés de transmissió primària i de l'entorn social immediat (Fishman 1991).

Abans de començar, són pertinents dues consideracions preliminars:

La primera és que en un altre taller s'estudien casos de recuperació lingüística reeixits –hom també ha parlat de “processos de capgirament de la substitució lingüística reeixits” (“successful RLS”, Fishman 1991). No fóra pas bo que us enduguéssiu la impressió que en aquest taller tractarem de casos no reeixits o abocats al fracàs. Són processos en curs, el resultat dels quals és incert o no és universalment conegut. Avui hi ha gran nombre de projectes en curs arreu del món que permeten introduir un bri d'optimisme en el panorama descrit més amunt (Hale & Hinton, 2001) – vegeu Argenter (2002a).

La segona consideració és que, per raons alienes al coordinador, aquest taller uneix revitalització i estandardització –que en el sentit anglès del mot cal entendre probablement com a codificació i difusió social d'aquesta codificació. Ben entès, no és pas que una cosa no tingui res a veure amb l'altra. Al contrari, tot sovint tant els problemes tècnics de la codificació – tria d'alfabets, establiment d'una imatge normativa de la llengua– com – potser més encara– els problemes socials derivats de les actituds dels parlants envers propostes concretes i de llurs ideologies lingüístiques tenen una repercussió en la viabilitat de la revitalització.

Per començar, el pas de l'oralitat a l'escriptura, que els occidentals tenim per consubstancial a la llengua mateixa, no ho és necessàriament per a les comunitats àgrafes i, de fet, pot implicar alteracions importants tant en la cultura verbal de la comunitat (per exemple, pèrdua de gèneres verbals

tradicionals) com en l'estructura de la llengua (per exemple, mutacions tipològiques). Cal esbrinar, doncs, quina és la millor manera de gestionar aquesta qüestió.

En moltes comunitats minoritàries europees, però, assolir una llengua estàndard és assolir el prestigi o part del prestigi necessari perquè la revitalització sigui un objectiu reeixit. Així, doncs, revitalització i estandardització interaccionen entre elles i, si més no en part i en determinades circumstàncies, aquesta darrera fa part d'aquella primera.

En qualsevol cas, però, revitalització i estandardització responen a lògiques internes diferents, en termes dels actors, el coneixement expert necessari, l'orientació de l'acció i els objectius darrers. Altrament, tampoc no és el mateix parlar d'estandardització en un context estatal occidental que fer-ho en un context comunitari indígena.

El coneixement expert del lingüista pot trobar l'aquiescència o la col·laboració activa dels parlants, però també pot topar amb llur reticència. Quant a l'aproximació del lingüista "acadèmic", cal notar com molts professionals han après a passar de l'actitud "treballar sobre" a la de "treballar per a", i d'aquesta a la de "treballar amb" les comunitats indígenes.

Aquest taller vol aplegar l'experiència de professionals i activistes que han participat o participen en el disseny, planificació i pràctica de processos de revitalització lingüística, i també promoure una reflexió crítica sobre les informacions de caràcter general o específic aportades pels participants.

* * *

Moltes d'aquestes previsions i observacions preliminars foren confirmades a través dels casos presentats, de l'experiència o la trajectòria vital o de recerca dels qui hi han participat com a actors, i a través del debat.

L'abast geogràfic i lingüístic dels casos presentats és prou ampli i representatiu de la diversitat de situacions en el món actual. A grans trets, aquesta n'és una enumeració:

- a) Àsia: l'Índia i la Xina, llengües tribals i llengües no Han, respectivament.
- b) Mesoamèrica: Mèxic (llengües nahuatl i otomang).
- c) Amèrica del Sud: Veneçuela (llengües caribs)
- d) Àfrica del Nord: la llengua amaziga.
- e) Europa: el català. L' "arbrësh" o albanès de Sicília. El romaní: una llengua sense territori **ahora que la minoria lingüística més gran d'Europa.**

Les causes de l'amenaça que plana sobre aquestes llengües tenen sempre característiques històriques i polítiques específiques, i els seus efectes culturals i socials presenten trets comuns, però és arriscat fer-ne generalitzacions. Simplificant una mica, hom pot identificar com una de les causes de la situació en què es troben són el que podríem dir-ne polítiques d'invisibilització seguides pels estats, sigui ignorant la pròpia complexitat lingüística, estigmatitzant-la, incloent oficialment unes llengües en una altra o eventualment al contrari, fragmentant llengües i comunitats.

Salvant alguns aspectes controvertits que esmentarem més avall, hom va constatar una gran convergència en les premisses metodològiques en

l'enfocament de l'anàlisi i la intervenció –premisses que ho són “a posteriori” i tenen, doncs, una base empírica. Sovint aquestes recomanacions metodològiques formen part de les propostes d'acció, i, en aquest sentit, hi ha hagut una relativa diferència de plantejament –basada no pas en la contradicció sinó en el lloc on s'aboca l'èmfasi relatiu.

Així, els col·legues de l'Amèrica del Nord, Mèxic i Veneçuela posaven l'èmfasi en la política que cal que els lingüistes segueixin, especialment, en la necessitat no solament de donar la paraula a les comunitats nadiues, sinó d'actuar com a experts al seu servei, tot cedint-los el protagonisme sobretot en els processos de revitalització i eventual estandardització de llurs llengües patrimonials –la descripció gramatical, ben entès, té una altra lògica, per bé que un altre dels aspectes que hom remarca és la necessitat de la formació de lingüistes nadius capaços d'endegar recerca i projectes des del si de les comunitats.

En canvi, els altres col·legues posaven l'èmfasi relatiu en la política que cal(dria) que segueixin (seguissin) els poders públics a fi d'adoptar accions favorables a un capgirament de la substitució lingüística, sigui en el terreny dels principis generals, de les ideologies o de les mesures concretes.

A continuació exposem algunes d'aquestes recomanacions metodològiques i propostes d'actuació. Ho fem distingint els tres àmbits d'actuació considerats: la revitalització, l'estandardització i la documentació.

Revitalització:

- a) Cal escoltar la veu i la iniciativa de les comunitats indígenes. Són aquests els primers actors de la revitalització i els qui s'erigeixen en capdavanters de llur autonomia i autodeterminació lingüístiques.

Solament ells poden recuperar llur autoestima i el prestigi de la llengua, condicions necessàries per al reeiximent del procés.

- b) El lingüista ha d'aportar el coneixement expert, sempre al servei dels objectius de la comunitat. La seva tasca és orientar, aconsellar, proposar estratègies d'acció i elaborar els instruments i materials específics perquè la comunitat en tregui profit.
- c) Hom ha distingit diversos nivells d'acció:
 - 1) El nivell comunitari: l'àmbit familiar, l'entorn immediat –és a dir l'espai en el qual es produeix d'una manera natural la transmissió primària i/o l'aprenentatge informal de la llengua.
 - 2) El nivell legislatiu i polític, des del qual es promou el reconeixement de les llengües i se'n defineixen mesures de protecció. És un nivell extern a la comunitat, però també aquí les comunitats poden fer sentir llur veu si se'ls dóna la oportunitat.
 - 3) El nivell escolar, en el qual es concreten mesures definides en el nivell anterior. Ben entès, l'ensenyament escolar de la llengua i/o en la llengua ha d'estar subordinat a la creació d'un entorn favorable (primer nivell), d'acord amb la dita que “una llengua que només s'ensenyava a l'escola és una llengua morta”.
 - 4) Cal esmentar la importància creixent de les tecnologies de la informació i de la comunicació. Hom pot treure profit d'aquestes tecnologies –radiodifusió, televisió, altres mitjans audiovisuals, internet– talment com en altre temps foren instruments d'alienació lingüística.

Estandardització:

- a) També aquí hom remarca la importància de la iniciativa de les comunitats, amb la necessària cooperació dels lingüistes.
- b) Quant al desenvolupament de sistemes d'escriptura o de normatives lingüístiques, hom ha de tenir present, alhora que la seva importància simbòlica, l'efecte que un objectiu com aquest pot tenir en les comunitats implicades, atesa la eficàcia relativa en els patrons d'aprenentatge i reproducció de la llengua i ateses les ideologies locals. Ben entès, en això pot haver-hi una gran variació entre comunitats amb bagatges culturals diferents. No cal menystenir aquell efecte simbòlic, però l'escriptura no és el mitjà de transmissió natural d'una llengua. S'aprèn escoltant i parlant abans que llegint i escrivint (Hinton 2003).
- c) Una de les conseqüències previsible i no negligible en l'adopció d'alfabets i normatives lingüístiques és l'eventual aparició de conflictes en la tria del sistema o sistemes d'escriptura per causa de les ideologies locals i, ocasionalment, dels lligams culturals que vehiculen. Val a dir que aquests efectes problemàtics són conseqüència de la prèvia exclusió institucional, com posen de manifest
 - a. El cas de la llengua amaziga, per a la qual hom ha proposat tres alfabets diferents: el llatí, l'àrab, i el tifinagh. L'alfabet llatí simbolitza la cultura occidental –mitjançada per la influència francesa en aquest cas–, la cultura araboislàmica i la cultura tradicional amaziga. La tria entre aquestes opcions reflecteix la posició ideològica en favor d'una cultura o d'una altra, d'un model de societat o d'un altre, i també els equilibris culturals, sociològics i ideològics a la societat nord-africana.
 - b. El cas del santhali, llengua munda de l'Índia. Segons les regions el santhali és escrit en caràcters devanagari, oriya

bengalí, Ol Chiki (afavorit pels activistes lingüístics) i el llatí, introduït pels missioners. També aquí es donen contradiccions dins la comunitat mateixa, fins al punt que les propostes dels activistes topen amb el recel de la comunitat.

- c. El cas del romaní. En els darrers temps hi ha hagut una important activitat normativitzadora. Hom cerca un model de convergència i s'ha presentat una proposta de codificació policèntrica –la qual posa en qüestió el model occidental d'estandardització.
- d) Un punt controvertit del debat ha estat la funció ideològica del purisme en les comunitats que parlen llengües amenaçades. Alguns dels participants han descrit el purisme com una estratègia social i interactiva, practicada per determinats grups socials amb vista a garantir-se determinades posicions favorables en la comunitat o bé com un mecanisme compensatori entre grups molt avançats en el procés de substitució lingüística, en contraposició a altres grups que encara retenen la llengua, els quals estarien més interessats a garantir la seva funcionalitat que la seva integritat formal. Altres han remarcat l'impacte negatiu que la pressió per al manteniment d'una norma formal o d'una versió molt tradicional de la llengua pot tenir entre les noves generacions de parlants. Altres encara s'han mostrat fermes i beligerants en la convicció que cal mantenir o recuperar models de llengua que n'excloquin la deturpació emergent per causa de la contaminació amb la llengua dominant o amb d'altres llengües indígenes. En canvi, hi ha hagut qui ha centrat la seva aportació precisament en els mecanismes d'adopció i adaptació de manlleus al procés de desenvolupament d'una llengua local davant els reptes de la modernitat, la innovació tecnològica i la influència de llengües més esteses regionalment o universalment.

Documentació:

En aquest apartat, més que recomanacions i propostes, hi recollim la descripció d'un projecte i el debat que suscità.

En l'àmbit de la documentació lingüística estricta, fou presentat el projecte DOBES, finançat per la Volkswagenstiftung i centralitzat al Max Planck Institut für Psycholinguistik de Nimega. Hom féu una exposició del projecte tant des del punt de vista lingüístic com des del punt de vista tecnològic.

Actualment s'està treballant en 25 projectes sobre comunitats lingüístiques amenaçades arreu del món amb vista a produir i arxivar gravacions d'un ampli ventall d'actes comunicatius i també de materials escrits, els quals s'acompanyen de transcripcions, traduccions, fotografies, il·lustracions i vídeos que han de facilitar la comprensió de les gravacions i materials textuais. Tot això és a disposició de les comunitats lingüístiques i dels investigadors.

Un equip tècnic de l'Institut Max Planck dóna suport als investigadors en allò que fa als aspectes tecnològics, organitza l'arxiu i desplega estratègies que garanteixin l'accessibilitat i persistència de les dades a llarg termini. La necessària estandardització de la documentació i l'arxivament no condicionen la diversitat de la informació pel que fa a llengües i cultures.

Tot seguit se suscità un debat a l'entorn de l'oposició "documentació vs. revitalització". És evident que allò que està en qüestió no és la intervenció en les comunitats lingüístiques. Aparentment, doncs, no és la mena de

polèmica que se suscità fa més de deu anys a la revista “Language” entre Ken Hale (Hale et al., 1992) i Peter Ladefoged (1992), amb la ulterior participació de Nancy Dorian (1993) –vegeu Argenter (1994). El debat afecta la naturalesa i l’objectiu de l’una i de l’altra, i les conseqüències que en deriven. Els “documentadors” addueixen que al capdavant la documentació garanteix la possibilitat de dur a terme futures decisions de recuperació lingüística, en el supòsit que els descendents dels antics parlants d’una llengua tradicional volguessin revitalitzar-la. Així, doncs, existiria una connexió estreta entre totes dues activitats.

Tanmateix, no s’amaga a ningú que d’acord amb la tria de l’objectiu, la selecció de les llengües i les comunitats sobre les quals s’incidirà serà diferent. Hom tendeix a considerar prioritària la documentació d’aquelles llengües que es troben en una situació de perill d’extinció imminent, que són més “rars” tipològicament i que no han estat descrites o ho han estat deficientment.

Per als qui defensen projectes de revitalització, en canvi, la qüestió és no esperar que les llengües arribin a un estat en què solament tingui sentit documentar-les, sinó actuar-hi quan encara és viable garantir-ne un futur adequat a la vida actual dels parlants. En conseqüència, hom cercarà d’incidir en aquelles llengües i comunitats que per demografia, pel nivell de retenció de la llengua, per la lleialtat lingüística dels parlants o per altres causes externes, presentin probabilitats d’èxit, mal que sigui parcial. Dit altrament, es tractaria no pas de preservar un “estat de llengua” o un “estat de cultura verbal” ja esvaïts, sinó més aviat de preservar la capacitat expressiva d’uns parlants i la cultura verbal d’unes comunitats que han de viure en el món actual.

* * *

Propostes concretes.

Ultra els principis generals esmentats anteriorment i les propostes d'actuació i de bones pràctiques que se'n deriven, hom ha suggerit algunes mesures pràctiques que són recollides, si més no parcialment, tot seguit.

- a) Elaborar estratègies per a tancar l'escletxa entre el programa de les comunitats indígenes i el dels investigadors.
- b) Els membres de les comunitats lingüístiques han de liderar els esforços per a la revitalització de la llengua tradicional. Els lingüistes han de posar llur coneixement expert al servei de les comunitats.
- c) En els processos de revitalització cal assumir que l'alfabetització ha de ser entesa com una part complementària i d'alt valor simbòlic, però cal posar l'èmfasi en la transmissió oral i la creació d'espais comunicatius arrelats en la vida actual dels parlants.
- d) La revitalització d'una llengua opera a diversos nivells. Cal començar per la llar i l'entorn quotidià, i implicar-hi el conjunt de la comunitat. A nivell oficial s'ha de garantir un reconeixement de la llengua que la introdueixi a l'escola i altres institucions (administració de justícia, etc.).
- e) Cal treure profit dels processos de manlleu interlingüístic amb vista a l'elaboració interna dels codis lingüístics i llur adaptació al món modern.
- f) Cal elaborar sistemes estandarditzats de documentació i desplegar estratègies que garanteixin l'accessibilitat i la permanència dels arxius a llarg termini.
- g) Política educativa a l'Índia: Hom suggereix el pas d'un model d'ensenyament escolar de tres llengües a un de quatre, que inclogui

una llengua minoritària de la regió allí on és pertinent, encara que no pertanyi al catàleg de llengües reconegudes oficialment.

- h) Els estats nord-africans han d' incorporar les reivindicacions dels pobles berber a nivell institucional.
- i) Cal fer una crida a les organitzacions internacionals perquè aportin els recursos necessaris, tot donant prioritat als projectes en els quals els pobles indígenes siguin protagonistes fonamentals.
- j) Cal fer una crida a les organitzacions internacionals també perquè promoguin iniciatives internacionals de sensibilització de l'opinió pública

Referències bibliogràfiques

Argenter, Joan A. (1994) "Els lingüistes i les llengües amenaçades", *Els Marges* 50: 75-81.

Argenter, Joan A. (2002a) "Leanne Hinton & Ken Hale (eds.), *The green Book of Language Revitalization in Practice*", *Language in Society* 31: 634-639.

Argenter, Joan A. (2002b) "Conservación y mengua de la diversidad lingüística: procesos locales, efecto global", *Actas del V Congreso de Lingüística General, Universidad de León*.

Dorian, Nancy (1993) "A Response to Ladefoged's other View on Endangered Languages", *Language* 69: 575-579.

Fishman, Joshua A. (1991) *Reversing Language Shift*, Clevedon: Multilingual Matters.

Hale, Ken et al. (1992) "Endangered Languages", *Language* 68: 1-42.

Haugen, Einar (1971) "The ecology of language", *Linguistic Reporter*, supl. 25 al volum 13 (1).

Haugen, Einar (1972) *The Ecology of Language*, Stanford: Stanford University.

Hinton, Leanne & Hale, Ken, eds., (2001) *The green Book of Language Revitalization in Practice*, San Diego & New York: Academic Press.

Hinton, Leanne (2003) *How to Keep Your Language Alive. A Commonsense Approache to One-on-One Language Learning*, Berkeley: Heyday Books. (with Matt Vera and Nancy Steele and the Advocates for Indigenous California Language Survival)

Krauss, Michael (1992) "The World's Languages in Crisis", *Language* 68: 4-10.

Ladefoged, Peter (1992) "Another View of Endangered Languages", *Language* 68: 809-811.

Mühlhäuser, Peter (1996) *Linguistic Ecology. Language Change and Linguistic Imperialism in the Pacific Region*, London: Routledge.